

Надія Олександрівна СТЕНЬГАЧ,
кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри теорії держави і права
Хмельницького університету управління та права,
nadiya.stengach@gmail.com

УДК 340.15 (477) «19/20»

РОЗРОБКА НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕЇ НА РУБЕЖІ ХІХ — ХХ СТ. В УКРАЇНІ

Досліджується проблема становлення політичної самостійності України як неодмінної умови існування української держави. Проаналізовано праці двох ідеологів самостійницької ідеї — «Україна irredenta» Юліана Бачинського та «Самостійна Україна» Миколи Міхновського, які належали до найвідоміших представників українського визвольного руху кінця ХІХ — початку ХХ ст. Останнє десятиліття ХІХ ст. стало переломним у розвитку українського національного руху. З виникненням у цей час у Галичині українських політичних партій національна ідея виходить за рамки суто інтелігентського середовища і проникає вглиб суспільства. Це створює умови для формування масового національного руху з яскравим політичним забарвленням. Галичина, попри власні важкі умови національного й економічного існування, стає центром українського руху, в тому числі й щодо східноукраїнських земель, відіграючи роль полігону, де створювалися і вдосконалювалися засоби національно-культурного та суспільно-політичного відродження українського народу. Під впливом назріваних у Східній Галичині процесів національного самоусвідомлення, а також критики «молодими» радикалами народницького соціалізму і федеральних концепцій відбувалася еволюція в суспільно-політичній думці краю. Почали з'являтися роботи, в яких пропагувалася ідея самостійної, соборної української держави. Саме тоді одним із перших україн-

ську національну ідею й почав розробляти молодий галицький політик Юліан Бачинський у праці «Україна irredenta». Політична самостійність України, вважав він, є життєво необхідною умовою для економічного та культурного розвитку. Українська держава, на його думку, повинна бути соборною та об'єднувати всі свої етнічні землі, оскільки національна ідея не стосується лише українського народу, а є справою усіх націй, що населяють українську етнічну територію. Праця «Україна irredenta» здійснила великий вплив на еволюцію поглядів західноукраїнської інтелігенції, зокрема Івана Франка, котрий після її виходу перейшов із соціалістичного табору до національного. Етапним у розвитку українського руху став 1900 рік, коли прагнення до самостійності України як національного ідеалу стало загальноукраїнським: його заманіфестувала молодь Наддніпрянини, Галичини та Буковини. Спершу харківський адвокат Микола Міхновський, основоположник і перший ідеолог українського націоналізму, виголосив у Полтаві та Харкові свою знамениту промову «Самостійна Україна», де підніс гасло самостійної України, і яка була надрукована як програмна брошура для Революційної української партії. Міхновський вважав умовою побудови незалежної української держави національну ідею, під тиском якої будуть зламані «великі імперії і з'являться нові народи доісторичного життя». Тільки національні держави, на його думку, є найбільш прогресивними, оскільки в них «індивідуальність кожної людини та кожної нації не затерта, а навпаки, набирає нової сили, краси та розквіту». У відповідь на поширення у суспільстві марксистських настроїв, байдужих до національних потреб поневолених націй, Міхновський розгорнув енергійну діяльність з консолідації прихильників ідеї самостійності. У 1902 році, коли у Революційній українській партії почали перемагати соціалістичні та автономістські тенденції, Міхновський разом із небагатьма однодумцями вийшов із РУП і на початку 1904 року заснував Українську народну партію (УНП), що проголосила своєю метою боротьбу за незалежність України. Микола Міхновський став її провідником і головним ідеологом, автором програми УНП та інших партійних видань, що на тривалий час стали наріжними для багатьох поколінь українських борців за незалежність.

Ключові слова: національна ідея, «Україна irredenta», «Самостійна Україна», соборність, національна держава, політичні партії.

Збереження політичної незалежності Української держави є одним з найактуальніших завдань переважної більшості українського суспільства. В умовах розбудови нових економічних відносин, ду-

ховного відродження важливе значення має осмислення історичного минулого України. Для українського народу, впродовж віків позбавленого власної держави, розчленованого на окремі частини, етнічні території якого входили до складу чужих держав, проблема політичної самостійності завжди була заповітною мрією.

Вивчення історії становлення ідеї політичної самостійності України як неодмінної умови існування української держави, зумовлюється необхідністю засвоєння досвіду минулого, без чого неможливо успішно реалізувати завдання, що висуваються практикою сучасного державотворення.

Національно-визвольна боротьба українського народу за політичну самостійність у радянську добу була однією з найбільш заідеологованих тем, що зовсім не досліджувалась. На сучасному етапі розвитку історичної науки започатковане наукове вивчення цього питання на основі досягнень зарубіжної україністики, а також вітчизняних дослідників. Окремі аспекти цього питання знайшли висвітлення у працях А. Бутенка, Г. Касьянова, О. Голобуцького, В. Кулика, Л. Павка, Ф. Турченка та інших [1–14]. У цьому повідомленні робиться спроба коротко проаналізувати праці двох ідеологів самостійницької ідеї Ю. Бачинського та М. Міхновського. Вони належали до найбільш відомих представників українського визвольного руху XIX — почату XX ст.

Саме цей період вважається одним з найінтенсивніших періодів в історії суспільно-політичної думки України. У цей час формуються різноманітні суспільні течії, рухи, утворюються політичні партії. Розвиток політичного життя здійснювався в непростих обставинах, зумовлених особливостями соціальної структури суспільства, а головним чином — розпорошеністю української етнічної території. Західноукраїнські землі знаходились у складі Австро-Угорської, а східноукраїнські — у складі Російської імперії.

Варто зауважити, що кінець XIX — початок XX ст. був переломним періодом у суспільно-політичному житті українського народу. Закінчувалась епоха так званого «українофільства», позбавленого політичного змісту руху української інтелігенції, яка намагалася культурною діяльністю покращити життя селянства. «Українофіли» і члени «драгоманівських гуртків», ігноруючи національне питання, зосереджували свою діяльність на соціальних проблемах, пропонували вирішувати їх у загальноросійському революційному русі (цит. за [12, с. 76]).

Серед існуючих у той час в українському русі течій «лише одна обіймала принципово самостійницькі позиції і своєю активністю зробила справжній переворот в українській політичній думці» [15, с. 127]. Мова йде про членів гуртків із студентського середовища, які захоплювались ідеями марксизму і називали себе українськими соціалістами-марксистами, націоналами або націонал-радикалами.

На думку відомого українського дослідника Я. Грицака, самостійницька ідея в українському національно-визвольному русі «утвердилася ... в останнє десятиріччя XIX століття» (цит. за [15, с. 121]).

Під впливом поглиблення у Східній Галичині процесів національного самоусвідомлення, критики «молодими» радикалами народницького соціалізму і федеральних концепцій М. Драгоманова відбувалася еволюція в суспільно-політичній думці краю. Почали з'являтися роботи, в яких пропагувалася ідея самостійної, соборної української держави. Однак поява нових ідей, концепцій, доктрин не проходить гладко. З'являються їх прихильники, а частіше противники, які вже не можуть перебудувати своє мислення для сприйняття новітніх теоретико-ідеологічних напрацювань, «формування ідеї політичної самостійності України мало справді революційне значення» (цит. за [15, с. 120]).

13 липня 1899 р. львівські студенти, зібравшись на своє віче, висунули вимогу створення українського університету, накреслили низку заходів з метою активізації боротьби за права української спільноти. У контексті реалізації цих заходів у січня 1900 року вийшов перший номер студентського часопису «Молода Україна», у програмній статті якого проголошувалася орієнтація на самостійність України. «Наша національна ідея — це не саме питання мови, етнографічної відрубності, це питання політичної незалежності» [16, с. 123]. У статті критикувався мінімалізм українців з російської України, які ще не стали під прапором української національної ідеї.

Найбільш концентровано ідею політичної самостійності України виклав у своїй праці молодий галицький політик, публіцист, член Русько-української радикальної партії (згодом її почали називати Українська радикальна партія — УРП) Ю. Бачинський «Україна irredenta». Стурбований майбутнім українського народу, ідеї української незалежної держави він, ставив питання: «Що ж станеться з тією ідеєю, хто буде й далі тримати той синьо-жовтий національний прапор, яка доля чекає руського мужика? Та поставивши собі таке питання щодо будучності русинів, — пише автор, — я його зараз-таки і розширив, я хочу вже раз поставити на денний порядок справу будучності української нації — взагалі, не лише виключно в Австрії, але і в Росії» [17, с. 27].

Далі Ю. Бачинський пише, що вже наговорено безліч патріотичних промов, написано багато любовних поезій, присвячених Україні: «мовляв вся публічна робота спрямована на добро України, українського народу. Однак і до цього часу немає відповіді на питання; що їх чекає в майбутньому?» (цит. за [17, с. 28]). Його особисто не покидає думка про матеріальне становище галицького населення, масову еміграцію і про причини цієї еміграції. Саме ці думки й спонукали його взятися за перо і дати відповіді на ці питання (цит. за [17, с. 30]).

Спираючись на марксистську методологію, Ю. Бачинський намагався теоретично обґрунтувати вирішення українського питання. Він здійснив аналіз суспільно-економічних відносин в Галичині, що входила до складу Австро-Угорської імперії та Наддніпрянської України як складової Російської імперії. Лише в жорстокій економічній, політичній, культурній боротьбі зі своїми сусідами, що володіють українськими землями, українська нація виборє «своє право до життя, пра-

во на політичну самостійність, право бути своїм паном у власній хаті» (цит. за [17, с. 32]).

Майбутня українська держава вбачалася Ю. Бачинському незалежним політичним утворенням. З цього приводу він писав: «Політична самостійність України, тобто політична відрубність України не лише від Польщі, але й від «Великоруси», узасаднена тим, що не лише одній Польщі, але і «Великоруси» виставлена вона на жир, обі вони тягнуть з неї поживні для себе соки... Отже, таке становище, яке займе Україна супроти Польщі, таке саме становище буде вона мусіла зайняти і супроти «Великоруси». Як проти Польщі, так і проти «Великоруси» буде мусіла виступити до бою; від обох тих націй буде добитися політичної відрубності, політичної самостійності. Політична самостійність України, то *condition sine qua non* (життєво необхідна умова) єї економічного і культурного розвитку, умова взагалі — можливості єї існування» [18, с. 126].

Обгрутовуючи політичну незалежність майбутньої української держави, Ю. Бачинський писав про те, що вона повинна бути соборною, до її складу мають увійти основні українські землі, що входили до складу сусідніх держав. Він зазначив: «Термін «Україна» вживаю тут не так в значінню національним, як радше на означене південно-західної російської території, в котрої склад входять Волинь, Поділе, т.зв. «Малоросія» (губ. Київська, Чернігівська, Полтавська і Харківська) і т.зв., «Новоросія» (шмат землі по Чорне море). Далі Ю. Бачинський писав, що боротьба за політичну самостійність України не вноситься лише до українського народу, це є справою всіх націй, які населяють українську етнічну територію. На його думку, «спільний інтерес зукраїнщить їх, змусить їх усіх стати українськими патріотами» (цит. за [18, с. 208]).

Варто зауважити, що Ю. Бачинський добре розумів, що вибороти політичну самостійність українському народу буде не легко. Як Польща, так і Великоросія добровільно від України не відмовляться. Тому «на Україну чекає тяжка, відчайдушна боротьба, скільки фізичної і духовної енергії буде витрачено, скільки крові пролле, скільки жертв зазнає український народ. Це буде страшний час — час тяжкої муки і терпіння, але і найкращий час для українського народу Україна для себе! — ось його клич. «Вільна, велика, незалежна, політично самостійна Україна — одна, нероздільна від Сяну до Кавказу — от єї стяг!» (цит. за [18, с. 130]).

Велику роль у здобутті політичної самостійності України Ю. Бачинський відводив українській політичній еліті. Українська інтелігенція, принаймні та її частина, для якої справа майбутнього української нації не є байдужою, повинна з усією відповідальністю розгорнути пропаганду ідеї «про політичну самостійність України між українського суспільства. Тоді і сама національна українська ідея представиться в іншому світлі в очах кожного Українця і інакше зачне на неї дивитися і Єї розуміти українська суспільність. Українська ідея набере вже і тоді реальний зміст» (цит. за [18, с. 132]).

Закінчивши роботу, Ю. Бачинський надіслав рукопис «Україна irredenta» І. Франку і М. Павлику з проханням надрукувати її в органі УРП «Народ», там, де друкувалася перша її частина, присвячена еміграційним процесам. Прочитавши решту роботи, І. Франко і М. Павлик дали негативну відповідь, зазначивши, що зміст роботи позбавлений здорового глузду (цит. за [18, с. 135]).

Отримавши відмову, Ю. Бачинський звернувся за порадою до М. Драгоманова. Однак автора рукопису чекало розчарування. Визнаний вчений, політик, публіцист, незаперечний авторитет в українській суспільно-політичній думці М. Драгоманов у відповідь на прохання Ю. Бачинського відписав, що робота в цілому цікава, але хибує доктринерством, розкритикував за використання марксистської методології. Залишаючись на позиції федералізму, М. Драгоманов не сприйняв ідеї політичної самостійності. В одному з листів до М. Драгоманова Ю. Бачинський писав: «Питаєте, що буде робити політична самостійна Україна? Чи буде боронити себе від Польщі і Великої Росії цілом, і як в'яжеться з принципом інтернаціоналізації?» Головне, — пояснював Ю. Бачинський М. Драгоманову, — що тоді зискує Україна, то се, що економічна політика буде стосуватися виключно до її інтересів, котрих буде могла поперти своєю армією, а не як тепер, коли економічна політика Росії має на оці різні краї з різними інтересами, мусить вона іти часто в жертву, як слабша, тим другим краям. Також із погляду чисто культурного буде могла тоді Україна о много скорше і сильніше розвиватися як тепер, без тих різних перепон, які їй раз в раз ставить чуже правительство, котре все підозрює Україну, недовіряє їй і дуже обережно її підмогає (в випадках де мусить з загальнодержавних інтересів підмогти). Коротко... Україна буде мати тоді свої фінанси, свою армію свою торгівлю і свій промисел, усе в своїх руках і політику загартовану і політику внутрішню» (цит. за [18, с. 136]).

Незважаючи на негативне сприйняття українськими провідниками ідеї політичної самостійності України, Ю. Бачинський все ж сподівався на її опублікування. Восени 1895 року за допомогою Д. Лук'яновича в серії «Універсальної бібліотеки» «Україна irredenta» побачила світ [19, с. 67].

Її поява без перебільшення зробила великий вплив на суспільно-політичну думку як у Галичині, так і в Наддніпрянській Україні. Прочитавши працю після опублікування, І. Франко змінив свою думку, високо її оцінивши. У своїй рецензії на «Україну irredenta», вміщеній у популярному журналі «Життя і слово» за 1896 рік І. Франко писав: «Для мене вона важна як факт нашого політичного життя, як прояв національного почуття і національної свідомості» [20, с. 320]. Він цілком справедливо наголосив, що це перше видання на галицько-руському ґрунті, в якому обґрунтована вимога політичної самостійності України. Ця ідея, на його думку, займе гідне місце в суспільно-політичному житті Європи і не зійде з нього поки не здійсниться.

Як зазначають дослідники, певною мірою під впливом праці Ю. Бачинського І. Франко відмовився від федеративної концепції

ції М. Драгоманова, перейнявся ідеєю політичної самостійності України, посиливши позиції «молодих» галицьких «радикалів-державників» (цит. за [15, с. 82]).

Вихід у світ праці Ю. Бачинського, відгуки на неї, зокрема І. Франка, суттєво вплинули на зміни у розстановці сил у суспільно-політичній думці, в тому числі й у радикальних колах. «Молоді» радикали почали виступати за включення до програми Русько-української радикальної партії положення про боротьбу українського народу за політичну самостійність України. Відомий український громадсько-політичний діяч В. Дорошенко писав, що впродовж дев'яностих років самостійницька ідея пустила глибоке коріння серед широких кіл галицької спільноти, особливо серед соціалістичної молоді, і коли наставала слухна година, ця молодь ринулась у бій за здобуття стражданої мрії (цит. за [2, с. 243]).

Ще на першому з'їзді Радикальної партії, який мав місце 4–5 жовтня 1890 р. у помешканні М. Павлика у Львові, «молоді» радикали-марксиста В. Будзиновський і Ю. Бачинський висунули вимогу включити в програму максимум партії ідею створення української національної держави. Однак своє негативне ставлення висловили до цієї ідеї «старші» радикали І. Франко, М. Павлик, О. Терлецький, М. Драгоманов та ін. (цит. за [15, с. 121]).

Навколо програми в радикальному таборі точилися гострі дискусії. У 1891 році «молоді» радикали підготували «Матеріали до ревізії програми Русько-української радикальної партії», що були опубліковані у журналі «Народ» у травні 1891 року. Центральним положенням «Матеріалів» була вимога політичної самостійності України: «Яко партія політична, мусимо йти до самостійності політичної руської нації, до її державної організації, в новожитнім смислі, оскільки се дається досягнути на дорозі правній» [21, с. 278]. З цією метою вимагалось поділити Австрію на національно-адміністративні території, об'єднати Східну Галичину з Північною Буковиною в самостійну державу з окремим сеймом. З центральною владою нове державне утворення мала зв'язувати найвища політична влада та спільні делегації.

Однак «молодим» радикалам не вдалося включити в програму партії положення про самостійність України. Їм довелося вести тривалу боротьбу з групою драгоманівців або «старших» радикалів. Щоб підготувати маси до сприйняття нових суспільно-політичних реалій, піднести національну свідомість населення, галицька, а почасти представники наддніпрянської інтелігенції, які знайшли тут притулок від переслідувань царського уряду, розгорнули активну просвітницько-культурну діяльність. Завдяки цьому у Східній Галичині швидко набирали сили процес національного самоусвідомлення галицького населення, формувалася партійно-політична система. Ідея побудови незалежної соборної української держави стала найважливішою засадою політичних партій [22, с. 251].

Прогресивні зрушення у свідомості народних мас знайшли відображення в українській суспільно-політичній думці. Перехід І. Фран-

ка, Ю. Бачинського, В. Будзиновського та інших активних діячів радикального руху на самостійницькі позиції посилив в УРП дискусії у питанні співвідношення національного та соціального у подальшій визвольній боротьбі українського народу (цит. за [11, с. 168]). Змагання за державну самостійність набувало важливого значення в суспільно-політичній думці Східної Галичини, зокрема в середовищі УРП. Фактично підсумки дискусії навколо ідеї політичної самостійності України були підбиті на IV з'їзді партії, що мав місце 29 грудня 1895 р. Лідер партії І. Франко, який керував роботою з'їзду, запропонував доповнити політичну програму вимогою державної самостійності України [23, с. 65].

«Стоячи на ґрунті наукового соціалізму і годячись на всі впливаючи з цього конвенції — так на полі політичним, економічним і культурним, заявляє русько-українська партія радикальна, що здійснення усіх її ідеалів соціалістичних можливе при повній політичній самостійності русько-українського народу і повним, необмеженим праві його доторкаючи» (цит. за [22, с. 253]).

Можна з упевненістю стверджувати, що вперше в українській суспільно-політичній думці проголошувалася ідея політичної самостійності в програмі Української радикальної партії. З цього приводу Ю. Бачинський писав: «Перша партія, що ідеал політичної самостійності українського народу поклала за одну з головних цілей своїх змагань, була партія радикальна. Се і не дивно, коли зважитися людей, що належали до тої партії і ті економічні принципи і культурні змагання, які вони поклали в основу програми тої партії. Адже здійснення тих економічних постулатів і культурних ідеалів, неможливе без політичної самостійності» (цит. за [17, с. 32]).

Як відомо, в силу об'єктивних обставин у середовищі Радикальної партії посиленими суперечностями, що були наслідком соціально-економічних, політичних, ідеологічних чинників. Це було пов'язано з подальшим розвитком капіталізму в Східній Галичині, з соціальним розшаруванням українського суспільства, виходом на політичну арену пролетаріату, зростаючим впливом марксистських ідей, піднесенням національної свідомості населення (цит. за [11, с. 69]).

Врешті, в середині УРП сформувалося три партійні угруповання, на базі яких наприкінці 1890-х рр. сформувались політичні партії: Українська соціал-демократична партія (УСДП), очолювана Ю. Бачинським, С. Вітиком і М. Ганкевичем; Українська національно-демократична партія (УНДП) під керівництвом В. Будзиновського, М. Грушевського, І. Франка, Ю. Романчука, К. Левицького; Українська радикальна партія (УРП), провідними діячами якої залишилися М. Павлик, А. Бачинський, І. Макуха, К. Трильовський (цит. за [23, с. 94–96]).

Виникнення трьох окремих партій викликало стурбованість у суспільстві з приводу збереження в їх програмах ідеї політичної незалежності України. «... Партія упала, — писав Ю. Бачинський. Чиж з нею мала би упасти ідея політичної незалежності України, — запиту-

вав він. Власне, ті нові партійні організації, що повстали на місці розбитої Радикальної партії, витворилися за ініціативою людей, що вийшли з Радикальної партії, — вони то і перенесли з собою до тих нових організацій ідею політичної незалежності України і цю ідею поклали між головні, нагальні постуляти їх політичних змагань. Ідея політичної самостійності українського народу придбала нові круги поклонників — українську галицьку «інтелігенцію» і український пролетаріат» (цит. за [16, с. 30]).

Саме ці «нові партійні організації», про які говорив Ю. Бачинський — Українська соціал-демократична і Українська національно-демократична партія, — перейняли прапор державної самостійності України. Безумовно, ідея самостійності України, яка набрала поширення серед політичних кіл Східної Галичини, не могла не впливати на формування самостійницьких поглядів наддніпрянських громадських і політичних діячів.

Один з активних учасників перших соціалістичних гуртків у Києві П. Тучанський у своїх спогадах писав, що цікавість східноукраїнської спільноти до Галичини на кінець 90-х років «перейшла у справжнє захоплення» (цит. за [14, с. 24]).

Серед активних пропагандистів ідеї політичної самостійності України у Східній Україні був М. Міхновський — активний діяч нелегальної організації «Братство тарасівців». Тарасівці сприймали Галичину як частину майбутньої соборної української держави, вважаючи її «українським П'ємонтом» (цит. за [13, с. 42]).

Відомий український громадсько-політичний діяч А. Жук у своїх спогадах писав, що в 1893 році у Львівському журналі «Правда» було надруковано програмний документ «Братство тарасівців» «*Profession de foi* (символ віри) молодих українців». За його свідченням, у Львівській газеті «Діло» його світогляд формувався, головним чином, під впливом публіцистики і патріотичної поезії І. Франка [24, с. 41].

Відомо також і те, що М. Міхновський їздив до Львова за літературою, зустрічався з І. Франком, розповсюджував його твори на Наддніпрянській Україні. У дискусіях із соціалістами та прибічниками єдності з російськими революціонерами він спирався на авторитеті; твори І. Франка, який стояв на самостійницьких позиціях» (цит. за [12, с. 76]).

Активна участь М. Міхновського у львівському гуртку «Братство тарасівців», його державницька самостійницька позиція, освіченість, ерудиція, авторитет сприяли тому, що він став одним з провідних діячів організації. Після його переїзду на початку 1899 року до Харкова М. Міхновський не припинив своєї політичної діяльності. Відкривши адвокатську контору, він цілковито віддається пропаганді самостійницької ідеї. Зовсім не випадково, коли на початку 1900 року була утворена Революційна українська партія (РУП), один з її засновників Д. Антонович звернувся саме до М. Міхновського з проханням написати її програму (цит. за [22, с. 254]).

Під час переговорів Д. Антоновича з М. Міхновським, який на крайніх державно-самостійницьких позиціях виявились дуже нелегкими, М. Міхновський взагалі поставився скептично до утворення РУП, відмовлявся писати програму. Але все ж Д. Антонович переконав його у необхідності написання такого документа. У березні 1900 р. М. Міхновський завершив роботу під назвою «Самостійна Україна». Незабаром вона була видана у Львові окремою брошурою (цит за [22, с. 255]).

У своїй праці «Самостійна Україна» М. Міхновський сформулював державно-самостійницьку концепцію щодо етнічної території компактного проживання українців. Слідом за роботою Ю. Бачинського «Україна irredenta» праця М. Міхновського розвивала ідею боротьби українського народу за політичну самостійність України як радикальний шлях вирішення українського питання раз і назавжди.

М. Міхновський починає свою брошуру характеристикою кінця ХІХ ст., наголошуючи, що політичний розвиток людства визначається певними явищами, які свідчать, що «п'ятий акт великої драми історичної традиції, званої «боротьба нації», вже почався і закінчення наближається» [25, с. 61]. Це явища пов'язані із збройними повстаннями поневолених націй — гнобителів. «І ми, — зазначає М. Міхновський, — знаємо, що наш народ теж перебуває у становищі зграбованої нації. Автор «Самостійної України» пише: «Цілком справедливим є те, що кожна нація, з огляду на міжнародні відносини, хоче виявитись у формі незалежної самостійної держави. Тільки держава одноплемінного національного союзу може дати своїм членам нічим необмежену свободу всебічного духовного розвитку та найкращого матеріального забезпечення. Справедливим є і те, що пишній розквіт індивідуальності, можливим у державі для якої питання індивідуальності є метою. Отже, — приходять до висновку М. Міхновський, — стає цілком зрозумілим, що державна самостійність є головною умовою існування нації, а державна незалежність є національним ідеалом у сфері міжнародних відносин» (цит. за [25, с. 62]).

М. Міхновський стверджує, що традиція українського народу почалася з того часу, коли Україна злучилася політичною унією з Московською монархією. Відтоді «нація політично й культурно помахує, старі форми життя зникають, республіканська свобода нівежить, нація знесилюється, гине. Утворилася така ситуація, коли українцю не вільно признаватися до своєї національності і коли любити вітчизну рівнозначно, щоб бути державним зрадником, тоді зовсім доречно виникає повне обурення питання, яким правом російське царське правительство поводить з нами на нашій власній території, наче зі своїми рабами» (цит. за [25, с. 62]).

Проаналізувавши зміст Переяславського договору з точки зору міжнародного права, М. Міхновський стверджував, що цей документ свідчить: Росія і Україна злучилися «як рівний з рівними» і як «вільний з вільними». Вони добровільно «об'єдналися для досягнення певних міжнародних цілей» (цит. за [25, с. 63]).

Коли в українській державі відібрано право бути державою, то поодинокі члени колишньої республіки позбулися всіх елементарних політичних прав людини. Колишній республіканець має менше прав, ніж нинішній найостанніший московський наймит. Керівництво чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки, наче в завойовній країні, висмоктує останні сили, висмикує інших борців, збирає останній гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються. Непокірливі тубільці погорджуються невимовно, а небезпечні з них засилають на Сибір. Законами Російської імперії зневажається право совісті, право свободи особистості, гнобиться навіть недоторканність тіла (цит. за [25, с. 67]).

М. Міхновський цілком справедливо вважав, що одним із ефективних засобів гноблення, зневаження, знищення української нації була заборона царським указом 17 травня 1876 р. української мови: «Нащадки Павлюка, Косинського, Мазепи, Хмельницького позбавлені права мати свою літературу, свою пресу, їм заборонено працювати у духовній сфері, навіть на свого пана. Просвіта занедбана, культура знівечена, темрява панує на всій Україні. Українська мова вигнана з суду, церкви, адміністрації. Українська нація платить данину не тільки матеріальним добром, але навіть її психіку й інтелект експлуатують на користь чужинців. І не тільки цар-чужинець панує над Україною, але й сам Бог зробився чужинцем і не знає української мови» (цит. за [25, с. 67]).

Чимало уваги приділяє М. Міхновський аналізу питання про культуру українського народу. Він зауважує, що українська нація некультурна, її культурність завмерла на рівні XVII ст. з часу, коли Україна за Переяславським договором потрапила у залежність Росії. «Та в самостійному факті нашої некультурності, — пише автор, — ми знаходимо найкращий, наймогутніший аргумент і підставу для того, щоб політичне визволення української нації поставити своїм ідеалом. Для нашої нації поступ і освіта неможливі доти, доки нація не матиме права розпоряджатися собою і доки темрява буде засобом тримати українську націю у неволі». То ж, на думку визначного українського самостійника, «доки ми не здобудемо собі політичних і державних прав, доти ми не матимемо змоги уладнати стан речей у себе дома до нашої вподоби» (цит. за [25, с. 67]). Адже інтерес наших господарів є цілком протилежний нашим інтересам. Це останнє завдання повинна взяти на себе національна інтелігенція (цит. за [25, с. 67]).

У цьому контексті М. Міхновський різко критикує українську інтелігенцію, яка в минулому «грала ганебну і соромицьку роль», закликає її очолити національно-визвольну боротьбу українського народу за незалежну державу, адже саме українська еліта є частиною українського суспільства, а «стремління суспільства — це стремління інтелігенції, пориви інтелігенції — це пориви й симпатії цілого суспільства» (цит. за [25, с. 70]).

З великим жалем писав М. Міхновський про те, що «першовісника сучасного українства — Шевченка не зрозуміло ні його власне покоління, ні близькі до нього. На його думку, саме Шевченко своїми стражданнями й смертю освятив шлях боротьби українського народу за волю політичну, національну і економічну. Але українофіли своїм псевдопатріотизмом деморалізували ціле українське суспільство, налякані стражданнями, що їх зазнав Шевченко та його однодумці. Вони виплекали культ страхополохства, виробили цілу релігію лояльності, своїм нечуваним сервілізмом, своєю безідейністю, інертністю, відштовхнули від себе масовий молодіжний рух, що стояв на українсько-національному ґрунті. Оголосивши себе українофілами, тобто людьми, що симпатизували Україні, — наголошує М. Міхновський, вони не хотіли навіть називатися українцями — Українофіли залишилися без послідовників, але сучасні молоді українці вважають себе безпосереднім спадкоємцем Шевченка та національно-визвольних традицій Мазепи, Хмельницького, короля Данила, минаючи українофілів» (цит. за [25, с. 70]).

Визнаючи роль третьої хвилі сучасної йому інтелігенції у національно-визвольній боротьбі українського народу, М. Міхновський закликає її очолити цю боротьбу, сконсолідувати націю, бо зовсім неможливо, щоб 30-ти мільйонний народ, велика нація могли зникнути, могли бути задушені, коли вони спроможні воювати за своє існування з цілим світом (цит. за [25, с. 71]).

М. Міхновський переконливо стверджував, що нині українська інтелігенція, «цвіт української нації по всіх частинах України живе однією думкою, однією мрією, однією надією: «Одна, єдина, нероздільна, вільна, самостійна Україна від Карпат аж по Кавказу... Наша нація виступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на її чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу. Але ми мусимо пам'ятати, що ми тільки передтечі того великого, що йде за нами, ми тільки оповіщуємо його силу, ми тільки його післанці. Сей великий — увесь нарід український» (цит. за [25, с. 71]).

Як ми зазначали, М. Міхновський писав свою працю як програму Української революційної партії на замовлення її провідних діячів. Обґрунтувавши стратегічну мету партії на перспективу, він визначав її тактику на найближчий час. «Як партія бойова, партія, що виросла на ґрунті історії і єсть партією практичної діяльності, ми зобов'язані вказати ту найближчу мету, яку ми маємо на оці. Ся мета — повернення нам прав, визначених переяславською конституцією 1654 року з розширенням її впливу на цілу територію українського народу в Росії. Ми виголошуємо, що ми візьмемо силою те, що нам належить по праву, але віднято від нас теж силою. Наша нація довго нездужала, але нині вже стає до боротьби ... Ми не хочемо довше зносити панування чужинців, не хочемо більше зневаги на своїй землі. Нас горстка, але ми сильні нашою любов'ю до України ... Усі, хто на цілій Україні не за нас, ті проти нас. Україна для Вкраїнців, і доки хоч один ворог — чужинець лишиться на нашій території, ми не маємо права покласти ору-

жия. І пам'ятаймо, що слава і перемога — це для борців за народну справу. Вперед!» (цит. за [25, с. 71]).

Як відомо, «Самостійна Україна» викликала величезний суспільний інтерес. Деякі тогочасні політики, громадські діячі підтримали ідею М. Міхновського, дехто не сприйняв самостійницьку ідеологію. Відомий західноукраїнський громадсько-політичний діяч С. Томашівський з приводу появи праці «Самостійна Україна» у червні 1900 року писав: «Від часу, коли появились перші рукописні поеми Шевченка, розсипавшись по Україні, огнем запалювали серця для двигнення поневоленого народу на політичну та суспільну волю, від того часу, аж по нинішній день не було серед української суспільности в Росії нічого, щоб сю ідею незалежности України подало так рішучо, ясно і гарячо, як отся брошура» [26, с. 25].

Підтримав ідею політичної самостійності М. Міхновського та І. Франко, з яким він був духовно близьким, бо обидва стояли на позиціях політичної самостійності України.

Через деякий час переважна більшість членів Революційної української партії, програмою якої була «Самостійна Україна», еволюціонувала в бік соціал-демократизму. Прихильники політичної самостійності України, очолювані М. Міхновським, вийшли з рядів РУП. У 1902 році вони утворили Українську народну партію (УНП), яка поклала початок організаційному існуванню самостійницького напрямку в українській суспільно-політичній думці.

Ідеологічні засади партії були викладені М. Міхновським у «Десяти заповідях УНП»:

«1. Одна, єдина, неподільна, самостійна, вільна, демократична Україна, республіка робочих людей — це ідеал української людини, за здійснення якого ти повинен боротися, не шкодуючи свого життя;

2. Усі люди твої брати. Але москалі, поляки, мадяри й жиди — це вороги нашого народу, як довго вони панують над нами й визискують нас;

3. Україна для українців, тому виганяй з неї всіх ворогів-зайдів;

4. Усюди й завжди вживай української мови. Хай ні дружина твоя, ні діти твої не поганяють твоєї господи мовою чужинців-гнобителів;

5. Шануй діячів рідного краю, ненавидь його ворогів, зневажай перевертнів-відступників і добре буде цілому твоєму народові й тобі;

6. Не вбивай Україну своєю байдужістю до народних ідеалів;

7. Не зробишся ренегатом-відступником;

8. Не обкрадай власного народу, працюючи на ворогів України;

9. Допмагай своєму землякові поперед усіх: держись купи;

10. Не бери собі дружини з чужинців, бо твої діти будуть тобі ворогами; не приятелюй із ворогами народу нашого, бо цим ти додаєш їм сили й відваги; не накладай вкупі з гнобителями нашими, бо зрадником будеш» [27, с. 20].

Важливою засадою УНП була ідея об'єднання зусиль трудового люду з метою захоплення політичної влади і побудови незалежної республіки. «Непоборна спільна сила з'єднаних українців — робітників і

селян — учинить захват політичної власті на Україні, знищить визиск, насилля, нерівність і утворить непідлеглу Україну — Республіку вільних працюючих людей» (цит. за [4, с. 83]).

На думку М. Міхновського, головна причина всіх нещасть української нації, брак націоналізму серед широких українських мас. «Націоналізм, — наголошував він, — це велетенська і непоборна сила. Під її могутим натиском ламаються, здається, переможні кайдани, розпадаються великі імперії і з'являються до історичного життя нові народи, що до того часу були під чужинцями гнобителями. Націоналізм єднає, координує сили, рве до боротьби, запалює фанатизмом поневолену націю в її боротьбі за самостійність» (цит. за [27, с. 23]).

У програмі УНП її провідники зазначали, що однією з головних умов незалежного існування українського народу є боротьба за самовизначення українського народу, яке є «ніщо інше, як право рівної його свободи з іншими вільними культурними народами світу» (цит. за [6, с. 312]).

Відомий львівський громадсько-політичний діяч, публіцист М. Лозинський, проаналізувавши програму УНП та вказавши на її недоліки, писав, що «маємо визнати її як партію націоналістичну, яка замикаючи очі на всім відомі факти соціального життя, хотіла би всіх українців згуртувати в одну всенародну партію до боротьби за державну самостійність України» [28, с. 96].

Безперечно, від інших політичних партій УНП відрізняла чітка, послідовна орієнтація на досягнення державної незалежності України. Розв'язання соціально-економічних питань ставились у безпосередньо залежність від виборення українським народом політичної самостійності. Залишаючись вірними ідейному змісту «Самостійної України», М. Міхновський та його соратники чимало уваги приділяли і соціально-економічним питанням, про що свідчить програмам УНП.

На політичному обрії України постали нові сили з числа української інтелігенції та молоді, які, відійшовши від культурництва, зосередилися на політичних проблемах українства, стали виразниками державницьких самостійницьких ідей. Багатьом з них згодом випало втілювати їх, обстоювати у жорсткій боротьбі. Це покоління, як і той політично нестійкий час, І. Франко назвав «Молода Україна» (цит. за [27, с. 38]).

Висунення ідеалу незалежної Української соборної держави, згуртування навколо неї значних національних сил було головним досягненням українців наприкінці XIX ст. Це свідчило про завершення процесу формування новітньої державницької ідеології свідомого українства.

Список використаних джерел

1. Бутенко А. П. Актуальність досліджень політичної трансформації поглядів М. Міхновського // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість : зб. матер. VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції. К., 2005. Т. 5. С. 117–120.

2. *Бутенко А. П.* Вплив діяльності Миколи Міхновського на суспільно-політичне життя України 1899–1907 рр. // Вісник Київського славистичного університету. Вип. 18. К., 2004. С. 241–249.
3. *Бутенко А. П.* Видавнича діяльність М. Міхновського і її вплив на суспільно-політичний рух в Україні кінця XIX — початку XX ст. // Вісник Київського славистичного університету. Вип. 20. К., 2005. С. 297–305.
4. *Бутенко А. П.* Націоналістичні та соціалістичні ідеї в програмі Української народної партії // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 6. Історичні науки. К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. Вип. 2. С. 82–86.
5. *Бутенко А. П.* Проблеми міжнаціональних відносин у теоретичному доборку М. Міхновського // Наукові записки з української історії. Вип. 17. Переяслав-Хмельницький, 2005. С. 107–110.
6. *Бутенко А. П.* Українська національна ідея в спадщині М. Міхновського // Українська національна ідея : матер. Міжнародної наукової конференції 23 квітня 2002 р. К. : Київський міжнародний університет, 2003. С. 312–319.
7. *Бутенко А. П.* Роль М. Міхновського в українському суспільно-політичному русі // Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість : зб. матер. VII Всеукраїнської науково-практичної конференції. К., 2004. Т. 1. С. 338–341.
8. *Бутенко А. П.* Еволюція поглядів М. Міхновського на українську державність та шляхи їх практичної реалізації. Черкаси, 2006. 116 с.
9. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі XIX–XX ст. Соціально-політичний портрет. К. : Либідь, 1993. 176 с.
10. *Голобуцький О., Кулик В.* Український політичний рух на Україні кінця XIX — початку XX ст. К. : Вища школа, 1996. 124 с.
11. *Павко А.* Політичні партії та організації в Україні наприкінці XIX — на початку XX ст.: методологія, історіографія, проблеми, перспективи напрямку наукових досліджень. К. : Товариство «Знання» України, 2001. 112 с.
12. *Турченко Ф.* Микола Міхновський: становлення світогляду // Молода нація. 2003. № 2. С. 76–81.
13. *Турченко Ф. Г.* Микола Міхновський: Життя і Слово. К. : Генеза, 2006. 320 с.
14. Українська суспільно-політична думка в 20 столітті: Документи і матеріали. К. : Сучасність, 1983. Том I / упор. Т. Гунчак і Р. Сольчаник. С. 24–25.
15. *Грицак Я.* До генези ідеї політичної самостійності України // Українська культура, спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 1. К., 1992. С. 119–142.
16. *Овсієнко О. Ф.* «Українське питання» в студентському русі // Українське питання в Російській імперії (кінець XIX — початок XX ст.). В 3-х част. К., 1999. Ч. 2. 205 с.
17. *Бачинський Ю.* Україна irredenta // Тисяча років української суспільно-політичної думки : у 9 т. К. : Дніпро, 2001. Т. VI: 90-ті роки XIX — 20-ті роки XX ст. / упор., прим. Т. Гунчака, Р. Сольчаника. С. 27–34.
18. *Шкраб'юк П. В.* Бачинський Юліан Олександрович // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій та ін. К. : Наукова думка, 2003. Т. 1: А–В. 2003. С. 120–137.

19. Гошуляк І. Видатний український самостійник і соборник (Юліан Бачинський) // Українська ідея та її творці. К. : Редакція видань історико-культурної спадщини України, 1999. С. 63–83.
20. З рецензії І. Франка на книжку члена Русько-української радикальної партії Ю. Бачинського «Україна irredenta» (1895 р.) // Історія України: Джерельний літопис / за ред. В. І. Червінського, М. І. Обушного. К. : Дирекція ФВД, 2008. С. 320–321.
21. Салтовський О. І. Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя) : [про Юліана Бачинського та його політ. діяльність]. К. : Вид-во Парапан, 2002. С. 277–290.
22. Українські національно-демократичні та націоналістичні партії кінця ХІХ — першої третини ХХ ст., їх нормативні та ділові документи : [про Ю. Бачинського та його кн. «Україна irredenta»] // Макарчук С. А. Джерелознавство історії України. Львів : Світ, 2008. С. 251–257.
23. Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (ХІХ ст. — 1939 р.). Івано-Франківськ : Плай, 1993. 184 с.
24. Жук А. Писання Миколи Міхновського // Молода нація. 2003. № 2. С. 40–47.
25. Міхновський М. Самостійна Україна. Справа української інтелігенції. К. : МАУП, 2007. 346 с.
26. Курас І. Перший речник новітнього українського самостійництва // Історія України. 2000. № 16. С. 4–9.
27. Колесник В., Рафальський О., Тимошенко О. Шляхом національного відродження: Національне питання в програмах та діяльності українських партій Наддніпрянщини 1900–1907 рр. К. : Стилос, 1998. 226 с.
28. Жуковський А. Микола Міхновський — основоположник українського національного руху // Розбудова держави. 1998. № 9–10. С. 94–97.

Надійшла до редакції 10.06.2017

Стеньгач Н. А. Разработка национальной идеи на рубеже ХІХ — ХХ вв. в Украине

Исследуется проблема становления политической самостоятельности Украины как неперемного условия существования украинского государства. Автор пытается кратко проанализировать труды двух идеологов идеи независимости — «Украина irredenta» Юлиана Бачинского и «Самостоятельная Украина» Николая Михновского, которые принадлежали к самым известным представителям украинского освободительного движения конца ХІХ — начала ХХ веков. Под влиянием зарождающихся в Восточной Галиции процессов национального самосознания, а также критики «молодыми» радикалами народного социализма и федеральных концепций происходила эволюция в общественно-политической мысли края. Начали появляться работы, в которых пропагандировалась идея самостоятельного, соборного украинского государства. Именно тогда одним из первых украинскую национальную идею и начал разрабатывать молодой галицкий политик Юлиан Бачинский в работе «Украина irredenta». Политическая независимость Украины, считал он, является жизненно необходимым условием для экономического и культурного развития. Украинское государство, по его мнению, должно быть соборным и объединять все свои этнические земли, поскольку национальная идея не относится только к украинскому народу, а является де-

лом всех наций, населяющих украинскую этническую территорию. Работа «Украина irredenta» оказала большое влияние на эволюцию взглядов западной интеллигенции, в частности Ивана Франко, который после ее выхода перешел из социалистического лагеря в национальный. Эта работа стала значительным вкладом в развитие национальной идеи и в российской части Украины, найдя свое отражение в трудах Николая Михновского. Он считал необходимым условием построения независимого украинского государства национальную идею, под давлением которой будут сломаны «великие империи и появятся доисторической жизни новые народы». Только национальные государства Михновский считал наиболее прогрессивными, поскольку в них «индивидуальность каждого человека и каждой нации не затерты, а наоборот набирают новую силу, красоту и расцвет». Поэтому можно утверждать, что именно эти два мыслители — Юлиан Бачинский и Николай Михновский — заложили основы разработки национальной идеи в Украине.

Ключевые слова: национальная идея, «Украина irredenta», «Независимая Украина», соборность, национальное государство, политические партии.

Stengach, N. O. Development of the National Idea at the Turn of the XIX — XX Centuries in Ukraine

This article is devoted to the problem of the formation of the political independence of Ukraine as necessary condition of existence of the Ukrainian state. The author makes an attempt to analyze in brief works of two ideologists of the independent idea — «Ukraine irredenta» by Julian Bachynsky and «Independent Ukraine» by Nikolai Mikhnovsky, who were the outstanding representatives of the Ukrainian national liberation movement of the late 19 — the beginning of 20th century. Under the influence of the processes of national self-awareness that have arisen in Eastern Galicia, as well as the criticism of socialism and federalists concepts, in the region took place the evolution in the socio-political thought. There began to appear treatises, in which was propagated the idea of an independent, conciliar Ukrainian state. It was then that young Galician politician Yulian Bachinsky in the treatise «Ukraine irredenta» among of the firsts started to talk of the Ukrainian national idea. The political independence of Ukraine, he believed, is a vital prerequisite for economic and cultural development. The Ukrainian state, in his opinion, should be conciliar and unite all its ethnic lands, since the national idea does not apply only to the Ukrainian people, but is a matter for all nations inhabiting Ukrainian ethnic territory. The treatise «Ukraine irredenta» had a great influence on the evolution of the views of the Western Ukrainian intelligentsia, in particular Ivan Franko, who, after its release, moved from the socialist camp to the national one. This work has become a significant contribution to the development of the national idea in the Russian part of Ukraine, having found its reflection in the writings of Nikolai Mikhnovsky. He considered the national idea an essential condition for the construction of an independent Ukrainian state, under the pressure of which «great empires will be broken and new nations will appear». Only the national states Mikhnovsky considered the most progressive, because in them «the individuality of each person and every nation is not wiped out, but on the contrary gains new strength, flourishing in beauty». Therefore, it can be argued that it was these two thinkers — Julian Bachinsky and Nikolai Mikhnovsky — who laid the foundations for the development of the national idea in Ukraine.

Keywords: national idea, «Ukraine irredenta», «Independent Ukraine», unity, national state, political parties.